

# HÀM NGÔN VÀ HIỂN NGÔN TRONG TRUYỆN CƯỜI DÂN GIÀN (qua hai truyện *Treo biển* và *Yết thị*)

ĐINH VĂN THIÊN  
(ThS, Hà Nội)

1. Trong văn xuôi tự sự dân gian Việt Nam có cả một kho tàng truyện cười đặc sắc, đầy sức hấp dẫn, bởi nghệ thuật tạo tiếng cười phong phú, luôn bất ngờ đối người nghe, người đọc. Đó là nghệ thuật tạo tình huống, xây dựng chi tiết, dẫn dắt mạch truyện, khắc họa các chân dung biếm họa... và các thủ pháp ngôn ngữ, như chơi chữ về mặt *chữ* và *nghĩa*, sử dụng hiện tượng đồng âm, đồng nghĩa, gần âm, gần nghĩa, trái nghĩa, chiến lược dùng *hàm ngôn*, *hiển ngôn* để đối thoại (bẻ bai nhau) một cách thông minh.

2. Thử đến với hai truyện cười sau để thấy cũng là sử dụng hàm ngôn và hiển ngôn nhưng mỗi truyện lại xây dựng một chiến thuật giao tiếp khác nhau.

## TREO BIỂN

Truyện kể về một cửa hàng bán cá vì muốn giới thiệu để mọi người biết đây là nơi bán cá và cá của nhà hàng luôn là cá tươi nên đã treo biển; “Ở ĐÂY CÓ BÁN CÁ TƯƠI”. Nhưng mỗi người đi qua lại nói thêm một ý khiến anh ta cứ bớt dần từng chữ trên cái biển giới thiệu cửa hàng. Cuối cùng anh ta thấy chẳng còn chữ nào đáng để nữa nên đã cất cái biển giới thiệu ấy đi.

Trên biển giới thiệu nhà hàng có bốn nội dung, bao gồm địa điểm (Ở đây), hoạt động (bán), sản phẩm (cá), chất lượng (tươi). Nội dung của cái biển *vừa giới thiệu vừa quảng cáo* như thế vừa đầy đủ, vừa gọn. Tuy nhiên,

có người qua đường lại cười bảo: “Nhà này xưa quen bán cá ươn hay sao mà bây giờ phải đề biển là cá “tươi”? “Nhà hàng nghe nói, liền bỏ ngay chữ “tươi” đi. Lại có người khách cười bảo: “Người ta chẳng nhẽ ra hàng hoa để mua cá hay sao, mà phải đề là “ở đây”? “Nhà hàng nghe nói liền bỏ ngay hai chữ “ở đây”. Cứ thế, có người khách, rồi có người láng giềng sang chơi “cười bảo”... Nhà hàng tiếp tục bỏ dần đi các chữ “ở đây” rồi chữ “cá”. Tầm biến, vì thế, không còn lí do tồn tại nữa. Nhà hàng bỏ luôn tấm biển rất cần thiết cho việc làm ăn buôn bán của mình.

Truyện có kết cấu gọn, rõ ràng, mạch lạc, chỉ bao gồm bốn lời thoại và tương ứng với mỗi lời thoại của người đi đường, khách mua cá, người láng giềng ấy là hành động của nhà hàng. Tiếng cười tạo nên trước hết từ sự ngớ ngẩn trong lí sự của người nhận xét, vì xưa nhà này vẫn bán cá tươi thì nay vẫn giới thiệu là bán cá tươi càng làm tăng thêm tính khẳng định chất lượng tốt, có sao đâu. Hai nữa, nếu “xưa quen bán cá ươn”, mà nay “bán cá tươi”, cũng có ảnh hưởng gì xấu đến việc bán cá của hôm nay đâu! Hôm nay “Có bán cá tươi” cơ mà! Hay quá còn gì. Người qua đường quả là hiểu sự một cách ngớ ngẩn. Nhưng đáng cười hơn là sự tiếp nhận ý kiến người khác của nhà hàng. Không cần suy xét đúng sai, chỉ nghe qua lí sự của người nói đã vội vàng tin theo, rồi

hành động một cách thiếu thận trọng...cuối cùng cất hẳn tấm biển, gây trò cười cho thiên hạ.

Tình huống của truyện được xây dựng từ *thủ pháp chơi chữ về mặt nghĩa*. Có thể coi đây là *trò chơi chữ nghĩa* rất thú vị, trò chơi dùng ý nghĩa hàm ngôn phủ định định ý nghĩa hiển ngôn. Người viết biển dùng cách nói hiển ngôn “Ở đây có bán cá tươi”, còn người khách thứ nhất lại cứ *dùng tiền giả định* (một loại nội dung ý nghĩa đã được mặc định, coi là có sẵn từ trước, không phải bàn cãi gì nữa, của một từ nào đó) *để suy ra hàm ngôn* (tức cái ý nghĩa không phải là ý nghĩa được nói một cách trực tiếp, hiển nhiên ở từ mà chỉ là dụng ý của người nói) để bắt bẻ.

#### **YẾT THỊ**

Truyện kể về việc một quan phủ, do một lần đi đêm vấp phải một người đi đường liền ra yết thị (tức thông báo của quan trên buộc người dân phải làm theo). Thông báo có nội dung “*Bất cứ ai đi đêm đều phải cầm đèn*”. Yết thị này đương nhiên là đã rõ ràng. Người ra yết thị đã dựa vào *tiền giả định* rằng nói đến *đèn* tức là nói đến *ánh sáng*. *Hàm ngôn* của yết thị này là đi đêm phải có ánh sáng mang theo để báo hiệu cho người khác thấy mình đang đi ở chỗ nào, tránh va chạm, gây tai nạn đáng tiếc. Thành ngữ chẳng có câu “*Tối lửa tắt đèn*”, hay “*Cầm đèn chạy trước ô tô*” đấy sao? Nhưng người đi đường, không rõ vì không hiểu cái ý nghĩa tiền giả định này hay cố tình không hiểu để chơi xỏ thói ăn đêm của quan phủ, mà cứ đòi yết thị phải dùng *hiển ngôn*, phải nói một cách rõ ràng *đèn phải cầm nến* (đèn ngày xưa là đèn lồng, trong đèn phải có nến thắp đèn mới sáng được), nến lại phải được *thấp*, Nhưng nếu nến cháy hết thì sao? Thì *phải thay nến khác*. Cứ như vậy thì yết thị lại phải ghi “*Nến mới thay cũng phải được thấp*”. Nếu nến đã thấp nhưng gió làm tắt thì sao?

Thế thì, yết thị lại phải ghi thêm *nếu bị gió thổi tắt thì phải thấp lại cho sáng*. Cứ đối đáp, vặn vẹo nhau như thế, mà quan phủ lại dốt không biết đường giải quyết, thì cuộc đối đáp nghe chừng không có hồi kết và yết thị sẽ rất dài mãi ra, không biết bao nhiêu mới gọi là đầy đủ. Trong khi đó *yết thị cần phải ngắn gọn, dễ nhớ* người dân mới dễ thực hiện.

Chính vì thế mà đã có yết thị “*Bất cứ ai đi đêm đều phải cầm đèn*”, khi quan đi đêm vẫn bị vấp vào người đi đường. Bị quan hạch người đi đường cãi lại có cầm đèn như yết thị đã viết nhưng yết thị không ghi trong đèn phải cầm nến. Quan phủ hôm sau lại ra yết thị mới, ghi thêm trong đèn phải cầm nến. Một đêm khác sau đó, quan đi đêm, lại bị vấp phải người đi đường. Quan lại hạch, người đi đường lại cãi, vì yết thị không ghi đèn có cầm nến và nến phải được thấp, nên đèn không có ánh sáng. Quan phủ lại phải ra một yết thị mới, ghi thêm nến phải được thấp. Thế là quan phủ lại tiếp tục ra yết thị mới, ghi rõ “*bất cứ ai đi đêm đều phải cầm đèn, đèn phải cầm nến, nến phải thấp*”. Vậy mà khi quan phủ đi đêm vẫn vấp phải người đi đường. Quan lại hạch, người đi đường lại cãi, vì người đi đường có mang đèn, trong đèn có cầm nến, nến có thấp, nhưng nến đã cháy hết rồi, yết thị lại không thấy nói nến cháy hết thì phải “*thay cây nến khác*”.

Truyện *Yết thị* gây cười ở hành động của quan phủ. Quan phủ vì dốt nát mà bị người dân (người đi đường) “tam phen tứ phen” chơi xỏ, chế diễu một cách có lí, có lẽ. Quan phủ không thể phạt mà cũng không thể cãi vào đâu được.

(Ban Biên tập nhận bài ngày 08-08-2011)